



DANTE ALIGHIERI VE SÜRGÜN

DANTE ALIGHIERI AND EXILE

Bülent AYYILDIZ

Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İtalyan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı,
ayyildiz@ankara.edu.tr

Öz

Sürgün, tüm dünya tarihi boyunca izi sürülebilecek kavramlardan biridir. İnsan yaşantısının her anında bir etkisi olagelmıştır. Edebiyat özelinde ise sürgün, hem bir mücadele hikâyesi hem de esinleyici bir kavram olarak karşımıza çıkar. Bu nedenle sürgün, sanat ve düşün insanları için oldukça önemlidir ve nihayetinde sanat ile düşüncenin şekillenmesinde belirgin rol alır. Batı edebiyatlarında sürgünün kökenleri antikiteye dayanır ve köklü bir geçmişe sahiptir. Batı edebiyatının sürgüne gönderilmiş en önemli sanat insanlarından biri şüphesiz ki Dante Alighieri'dir. Alighieri, İtalyan ve dünya edebiyatının en önemli şairlerinden biridir. Düşünceleri, yazıları ve özellikle de "İlahi Komedy" adlı eseri ile topluma ve sanatçılara yol gösterici olmuştur. Şehri Floransa'dan sürgün edilmiş, zor bir yaşam sürmüş olan Alighieri'nin düşün dünyasında bu kavram oldukça önem arz eder ve bir nevi Dante'nin şiirinin kökeni olarak adlandırılabilir. Bu çalışma, Dante Alighieri'nin düşünce dünyasında sürgün kavramının izlerini sürmek ve bu kavramın şair üzerindeki psikolojik, edebi ve sosyal etkilerini göstermeyi amaçlamaktadır.

Abstract

Exile is one of the concepts that can be traced throughout the history of humanity. The impact of exile can be seen on every single moment of human life. Especially in literature, exile appears not only as a story of a struggle but also as an inspirational concept. Therefore, exile is very important for writers and artists and, thus has a significant role in shaping the human thought and art. The concept of exile in Western literature has a very long standing history, having its origins in antiquity. One of the most important exiled writers of Western literature is no doubt Dante Alighieri, who is one of the most significant poets of Italian and world literature. He had a leading role with his thoughts, writings and especially with his monumental work "The Divine Comedy" for the society and artists. For Dante Alighieri, who was exiled from his own city Florence and who led hard life, exile is quite important and can in fact be regarded as a theme that is inherent in his poetry. The aim of this study is to examine the trace of exile in Dante Alighieri's way of thinking and to show the psychological, literary and social impacts of exile on the poet.

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 24 Şubat 2016
Kabul edildiği tarih: 16 Mayıs 2016
Yayınlanma tarihi: 23 Haziran 2016

Article Info

Date submitted: 24 February 2016
Date accepted: 16 May 2016
Date published: 23 June 2016

Anahtar sözcükler

Dante Alighieri, Sürgün, Ceza,
Trauma, İlahi Komedy, İtalyan
Edebiyatı

Keywords

Dante Alighieri, Exile, Punishment,
Trauma, Divine Comedy, Italian
Literature

DOI: 10.1501/Dtcfder_0000001463

1. "Sürgün" Kavramı ve Edebiyat İlişkisi

"Sürgün" kavramı ve edebiyat arasında oldukça yakın bir ilişki olduğu söylenebilir. Zira pek çok yazar ve düşünür için sürgün, bir ceza olmanın yanı sıra, en sıra dışı eserlerin yazılmasında veya alışlagelmişin dışında farklı düşüncelerin ortaya çıkmasında büyük bir esin kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle sürgün, sadece bir ceza, sosyal bir dışlanma, vatandan uzaklaştırılma ya da politik bir aforoz değil, aynı zamanda sanatın yaratıcı güçlerinden biridir. Temelde sürgün, "bir insanın ya da insan kümesinin sürülme, kovulma, yurttaşlıktan çıkarılma ya da dinsel ve politik kovuşturma nedeniyle öz yurdundan uzaklaştırma durumu" olarak tanımlanır (Kula 433).

Kavram, kendi içerisinde anlam olarak, sürgüne giden birey için alışlagelmiş olandan zorunlu bir ayrılmayı, bir kopuşu barındırır. Sürgün, insanlık tarihinde ve edebiyatta eski çağlardan beri oldukça yaygın ve bilinen bir ceza, bir zorunlu yazgı olarak karşımıza çıkar.

Sürgün edilen kişi, bir vatandaş, sosyal hayatın bir parçası değil, bir yabancısıdır ve vatanı, artık başkalarının toprağıdır. Sözcük olarak “exile/exilium” kökeni de, Ortaçağ’ın önemli düşünürlerinden ve sürgün olgusu ile ilgili bilinen ilk tanımlamalardan ve kavramlaştırmalardan birine imza atmış olan Sevilla’lı Aziz Isidorus¹’un da “Etymologiae”, diğer bir deyişle “Origines” adlı eserinde belirttiği şekilde, kişinin kendi vatanından, öz topraklarından kopuşunu, açık bir şekilde ifade eder (Trone 362). Sevilla’lı Aziz Isidorus, yazmış olduğu etimoloji kitabında “exsilium” sözcüğünü, diğer bir deyişle, “sürgün”ü, şu şekilde tanımlar: “Sürgün, bir nevi ‘toprakların dışında’ extra solum (lat.) anlamına gelir. Kendi toprakları/vatanı dışında olan kişi sürgün olarak adlandırılır” (Aktaran: Starn 1).

Bir Ortaçağ düşünürü olan Sevilla’lı Aziz Isidorus’un (VII. yüzyıl) içinde yaşadığı dönemin hukukuna göre, bir kişinin “sürgün” cezasına çarptırılması, o dönem için verilebilecek en önemli cezadır. Bu nedenle, sürgün cezası ile kişinin, dönemin en ağır suçlarından birini işlediği vurgulanmaktadır. Kişinin sosyal hayata girmesinin engellenmesi ile kişi aslında doğasının bir gereği olan toplumsal yaşantıdan ve aile ilişkilerinden mahrum kalmakta, diğer bir deyişle, insanî özelliğini yitirmektedir (Trone 362).

Öte yandan, edebiyat insanları için sürgün, aynı zamanda, yazma ediminde çok önemli olan dilsel, toplumsal ve kültürel kökenlerden ve bağlardan istem dışı bir uzaklaşma olarak nitelendirilebilir (Kula 433). Bu nedenle, sürgün fikri bir cüzzamlı olarak görülmekten, toplumsal ve ahlâki anlamda dışlanan biri durumuna düşmekten, hatta bazı anlarda dayanılmaz olarak nitelendirilebilecek bir yalnızlıktan duyulan korku ile bağlantılıdır (Said 53).

Sürgün kavramının önemi, sürülen kişi için yurttaşlıktan atılma; kişisel ve ailevi haklarından yoksun bırakılma; ülkesizlik; vatansızlık; yaşamsal tehdit; geçim sıkıntısı gibi ciddi sorunların yanı sıra, dil sorunları, yurt özlemi ve geride bırakılanlar için duyulan korku ve endişe gibi insani duyguları bünyesinde barındırmasından ve edebi bir ilham kaynağı olmasından ileri gelmektedir (Kula 434).

¹ **Sevilla’lı Aziz Isidorus:** 560-636 yılları arasında yaşamış Katolik İspanyol teolog, yazar ve din adamı. Döneminin en önde gelen kültür adamlarından biridir. Sadece teoloji ile değil, diğer insanî bilimlerle de ilgilenmiştir: Sanat, tarih, ahlâk bunlardan bazılarıdır. En önemli eseri, şüphesiz bir ansiklopedi özelliği gösteren ve döneminde erişebildiği tüm bilgileri sınıflandırmaya çalıştığı ve bu bilgilerin yorumlandığı “Etymologiae”, diğer adıyla, “Origines”tir.

Tüm bu noktalar göz önüne alındığında sürgün, yaşamın gidişatını değiştirebilecek niteliklere sahip travmatik bir öge olarak karşımıza çıkmaktadır. “Travma ve İyileşme” adlı kitabın yazarı, aynı zamanda da önemli bir klinik psikoloji uzmanı olan Judith Herman, travmatik olayların yarattığı psikolojik hasar durumunu şöyle tanımlar (67):

Travmatik olaylar temel insan ilişkilerinde sorun yaratır. Aile, arkadaşlık, sevgi ve toplum bağlarını kırar. Başkalarıyla ilişkileri biçimlendiren ve destekleyen kendilik yapısını paramparça eder. İnsan deneyimine anlam veren inanç sitemlerinin altını oyar. Kurbanın doğal ve düzene olan inancını zedeler ve kurbanı varoluşsal bir kriz durumuna sokar.

Sürgün gibi travmatik öğelerin, duygular ve zihin üzerinde yarattığı yıpratma, hem kişiyi bir tür kaçısa sürüklerken, hem de kişinin içine kapanmasına, diğer bir deyişle kişinin yalnızlaşmasına yol açar. Ünlü edebiyat düşünürü Edward Said, sürgün kavramı ile şair, yazar veya düşünür olan entelektüel kişinin sürgündeki durumuna ilişkin olarak şu tespitlerde bulunur (54):

En hüznü yazgılardan biridir sürgün. Modernlik öncesi dönemlerde sürgün iyice korkunç bir cezaydı; çünkü sadece aileden ve aşına mekânlardan uzakta amaçsızca dolaşmaktan öte bir şeydi, aynı zamanda kendini hiçbir zaman evinde hissetmeyen, etrafına hiç uyum sağlayamayan, geçmişe yatıştırılmaz bir acıyla, bugüne ve geleceğe ise buruklukla bakan biri, sürekli toplumdışı olan biri olmak anlamına da geliyordu.

Sürgün olgusuna ve sürgünün edebiyat insanları üzerindeki etkilerine ilişkin bir başka önemli çalışma da Rus şair Joseph Brodsky’ye aittir. Sürgünü bizzat deneyimlemiş, kendisi de ülkesinden sürgün edilmiş ve çalışmaları ile Nobel Edebiyat Ödülü’ne layık görülmüş olan Joseph Brodsky², “*Sürgün Hakkında*” adlı yazısında bu psikolojik ve sosyal olguyu şu sözlerle anlatır:

...eğer sürgün ile ilgili iyi bir şey varsa, o da insana alçak gönüllülüğü öğretmesidir. Hatta şunu söylemek bile mümkündür ki, sürgün dersi, alçak gönüllülük hakkındaki en yüce derstir, kat’i bir derstir. Ve bir yazar için, ona mümkün olan en geniş bakış açısını kazandırması açısından oldukça kıymetlidir... (De Marco 50).

² **Joseph Brodsky:** Rus asıllı A.B.D.’li şair ve düşünür. 1940 yılında St. Petersburg’da (Leningrad) dünyaya gelmiştir ve 1996 yılında hayata gözlerini yummuştur. Rusya tarafından sınır dışı edilmiş ve sürgüne gönderilmiştir. Eserleri ve çalışmaları ile 1987 yılında Nobel Edebiyat Ödülü kazanmıştır.

J. Brodsky'nin görüşleri ile uyum gösteren bir anlatımın izini de Edward Said'in yazılarında sürmek mümkündür. Brodsky, sürgünün eğitici, diğer bir deyişle olgunlaştırıcı yönünden bahsederken, bir yandan da kişinin sürgün karşısındaki konumlanmasının tanımını yapmış olur: Sürgün, şairin/yazarın zorunlu yazgısı, edebiyat insanının bir nevi öğretmenidir, bu yönüyle de aslında entelektüelin fikri ve ruhsal dünyasının şekillendiricisidir. Edward Said, sürgünün bu öğretici ve ruhsal yönüne farklı bir bakış açısı getirir. Sürgünün oluşturduğu koşulları ve sürgün edilen kişinin yaşamak zorunda kaldığı ruhsal durumu, temelde umut-umutsuzluk ikileminden yola çıkarak, ikircikli bir durum olarak anlatır (54):

İşin aslı şu ki, sürgünlerin çoğu için güçlük sadece yuvadan uzakta yaşamak zorunda bırakılmaktan kaynaklanmaz; daha çok günümüz dünyasında sürgünde olduğunuzu, yuvanızın aslında pek de uzakta olmadığını hatırlatan birçok şeyle birlikte yaşamaktan, çağdaş günlük hayatın normal akışının sizi eski yerinizle sürekli ona ulaşacak gibi olduğunuz ama bir türlü ulaşamadığınız bir temas halinde tutmasından kaynaklanır.

İşte bu arada kalma durumu, diğer bir deyişle umut-umutsuzluk; yeni bir başlangıç-eskiye dönüş; vatan-sıla/gurbet; ben ve öteki gibi temel ikilemler, psikolojik olarak bir travma etkisi yaratır ve sürgüne mahkum edilen kişide sürekli bir geriye dönme arzusu ve umuduna karşılık, geleceğe yönelik zorunlulukların bilinci ve umutsuzluk duygusu ile şimdiye yönelik yapılması ve yaşanılması gerekenler arasında bir karmaşa hali oluşturur. Judith Herman psikolojik açıdan bu durumu şu şekilde dile getirir: *“Travmatize insan kendisini tamamıyla terk edilmiş, tamamıyla yalnız, hayatı destekleyen insani ve ilahi koruma ve bakım sistemlerinin dışına atılmış hisseder”* (68). Edward Said ise oluşan bu travmatik durumu ve entelektüel kişinin sürgününü duygular açısından irdeler ve bu duyguları bir nevi “arada kalma” olarak adlandırır:

Bu yüzden sürgün bir arada kalma durumundadır, ne yeni ortamıyla tamamen birleşebilir ne de eskisinden tamamen kopabilir, ne bağlanmışlıkları tamdır ne de kopmuşlukları, bir düzeyde nostaljik ve duygusalsa bir başka düzeyde becerikli bir taklitçi ya da gizlice toplum dışına atılmış biridir (Said 55).

Guy P. Raffa ise İtalyan şair Dante Alighieri özelinde incelediği sürgünü, Edward Said ile benzer bir şekilde bir sıkışma, bir arada kalma olarak değerlendirir. Raffa'ya göre, sürgün, bir anlamda, geçmiş ile gelecek arasında bir sıkışma

durumudur. Bir yanda geçmişin kişileri, mekânları, olayları arasında kilitlenip kalmak, diğer yanda ise geleceğin belirsizliği ve kayganlığıdır (Raffa 75). Geçmiş, kaybedilmiştir ancak asla unutulmuş değildir, bir nebze de olsa eskiye dönüş ümidi vardır. Gelecek ise müphemdir, her an her şey değişebilir (Raffa 75).

Edward Said ve J. Brodsky ile birlikte, sürgünün psikolojik etkileri ve yarattığı değişimler üzerine çalışmaları bulunan bir diğer isim de, edebiyat bilimci Randolph Starn'dır. Ortaçağ ve Rönesans dönemi İtalya'sındaki sürgün olgusu üzerine önemli çalışmaları bulunan Starn'ın "*Contrary Commonwealth: The Theme of Exile in Medieval and Renaissance Italy*" adlı eserinde belirttiği üzere, sürgüne gönderilen kişilerin psikolojilerinde ve kişisel algı dünyalarında değişimler meydana gelir. Starn bu değişimleri oldukça sade ancak etkili bir şekilde şöyle tanımlar (6):

Pencereden gözüken görüntü, bakan kişiye göre değişiklik gösterir:
Bir toprak parçası çiftçiye, avcıya, şehir insanlarına aynı görünmez.
Bizler topraklara anılarla, umutlarla, heyecan ve endişelerle nüfuz ederiz.

Nihayetinde, görüldüğü gibi, sürgün, sadece fiziksel bir dışarıya savrulma değil, aynı zamanda ruhsal olarak insanı pek çok farklı yönden etkileyen bir olgudur. Diğer insanlara nazaran, yaşama ve dünyaya karşı hassasiyetleri nedeniyle de şairler, yazarlar ve düşünürler sürgün olgusundan etkilenirler.

Batı kültüründe "sürgün", oldukça yaygın olarak karşılaşılan bir durumdur. Antik çağlardan, Ortaçağ'a, Ortaçağ'dan günümüze çeşitli toplumlarda kendisini göstermiş, pek çok farklı düşün ve edebiyat adamını, şairi, filozofu ve yazarı derinden etkilemiştir. Örnek vermek gerekirse, sürgün edebiyatının Batı geleneğindeki kökenleri, antik Yunan ve Roma uygarlıklarına, Hipponaks ve Ovidius'a kadar uzanmaktadır; Ortaçağ'da ise İtalyan şair Dante Alighieri, en önemli eseri olan "*İlahi Komedyası*"yı (*Divina Commedia*) sürgünde olduğu dönemde yazmış ve diğer pek çok eserini de sürgün yıllarında kaleme almıştır. Çalışmamızın konusunu da Dante Alighieri ve sürgün kavramının onun poetikasına yansımaları oluşturmaktadır. Zira sürgün, psikolojik, siyasal ve fiziksel bir olgu olarak, Floransalı şairin hem düşün dünyasında hem edebiyat anlayışında önemli yer tutmaktadır.

1. “Sürgün” Olgusu ve Dante Alighieri

1265-1321 yılları arasında yaşamış olan Floransalı şair Dante Alighieri, ömrünün son 19 yılını, doğduğu şehirden, diğer bir deyişle vatanından uzakta, sürgünde geçirmiştir. Ömrünün 19 yılını, diğer bir deyişle üçte birinden fazlasını sürgünde geçiren şair, bu süre zarfında Verona, Luigiana, Lucca ve Ravenna gibi pek çok farklı şehirde zorunlu olarak ikâmet etmiş, İtalyan yarımadasının değişik kültür yapılarını ve toplum geleneklerini tanıma imkânı yakalamıştır. Böylece, tüm bu yörelerden elde ettiği deneyimle, sadece Floransa'nın şairi değil, tüm İtalyan dilinin ve şiirinin babası konumuna yükselmiştir. Ancak, şunu da belirtmek yerinde olacaktır: Dante'nin sürgün süresi boyunca pek çok farklı şehri ziyaret ettiği bilinmesine rağmen sürgünün tam bir haritasını çıkarmak pek olası değildir, zira gittiği şehirler konusunda bir belirsizlik mevcuttur. Bu seyahatlere ilişkin başvurulabilecek yegâne kaynağın Dante'nin kendi eseri “*İlahi Komedya*” olması, belirgin bir güzergâh çizilmesini ve kanıtlanabilir öğeler bulunmasını zorlaştırmaktadır (De Marco 24).

Hayatının önemli bir bölümünü zorluklarla, vatanından uzakta, özlem içerisinde geçiren Dante'nin eserlerinde ve genel olarak da düşünce dünyasında “sürgün” önemli bir olgu olarak karşımıza çıkar. İtalyan şair Dante Alighieri, şair-edebiyat insanı olmasının yanı sıra toplumun içinde yer alan, Floransa şehrinin yönetiminde *priore* sıfatıyla görev almış bir kişiliktir. Nitekim, sürgün cezasının kökeni de Dante'nin yöneticilik yaptığı yıllara ve Floransa şehrinde yaşanan iç karışıklıklara dayanır.

1302 yılında çıkarılan bir yasa ile Dante Alighieri, kamu görevini kötüye kullanmak, yasal olmayan kazançlar sağlamak, Papa'ya ve onun yegâne temsilcisi olan kral Carlo di Valois³'ya karşı gelmek suçlarından dolayı sürgüne mahkûm edilir. Gıyaben gerçekleştirilen mahkeme sonucunda şair, 5000 florinlik bir para cezasına çarptırılır ve iki yıl boyunca sürgünde kalmaya mahkûm edilir (Öncel 36-39). Ayrıca, ömrü boyunca kamu görevlerinden men edilir. Dante'ye verilen bu cezaları ve sürgün konusunu daha iyi bir şekilde anlamak için Floransa şehrinin siyasal ve sosyal yapısını bilmek oldukça önemlidir. Dönemin Floransa'sı iç savaşların yanı sıra, din savaşlarının da merkezi konumundadır. Büyük hırsları, güçlü karşıtlıkları, kendi bünyesinde en yüce erdemleri ve de en bayağı tutkuları bir arada barındıran, din adamlarında olduğu kadar, kilise ile doğrudan alâkalı

³ **Carlo di Valois:** 1270-1325 yılları arasında yaşamış Fransa kralı. İtalyan yarımadasında yaşanan siyasi mücadelede oldukça önemli bir yere sahip olup, dönemin siyasi ilişkilerinde önemli ve etkili bir kişiliktir.

olmayan toplumun diğer kesimlerinde de benzer tutkuların görüldüğü, karmaşık yapıya sahip bir şehir devletidir (Buonaiuti 74).

Dante, mahkemenin almış olduğu bu sürgün kararını, şehrine dönmek üzereyken, Siena’da haber alır. Suçlamayı haklı ve adil görmediği için Floransa’ya geri dönme ve kendini savunma gereği duymaz, zira şehre geri dönmesi, yapılan suçlamaları kabul ettiği anlamına gelecektir. Ancak, Dante’nin gururlu tavrı, Floransalı yöneticilerin pek hoşuna gitmez; Dante’nin bu isyankâr tavrına karşılık olarak, sürgün cezasından iki ay sonra yeni bir kararname ile şair ölüm cezasına çarptırılır ve Dante’nin ebedi sürgünü böylelikle başlamış olur.

Floransalı şair, ilk başlarda kendisi için bir utanç kaynağı olarak gördüğü sürgün cezasını, zaman içinde onurlu bir şey olarak görmeye başlar ve bu durumdan gurur duyar zira ahlâkî olarak doğru olanı yaptığı inancındadır (Trone 364). Bu nedenle, Alighieri, 1315 yılında genel aften faydalanmayı reddeder ve vatanı Floransa’ya dönmez, zira bu dönüş ya onurlu bir şekilde olmalı ya da hiç olmamalıdır: Af ile geri dönmesi suçlu olduğunu kabul etmesi anlamına geleceğinden Dante, bu affı kabul etmez (Trone 364). Bu karardan itibaren şair ölümüne değin çok sevdiği şehri Floransa’ya bir daha ayak basamaz. Bu haksız, adil olmayan yargılanma ve ağır cezalardan dolayı Dante arkadaşlarına yazdığı mektuplarda unvan olarak *exul immeritus*⁴, diğer bir deyişle, “haksız sürgün” imzasını kullanır. Her ne kadar Dante, kendine bu unvanı yakıştırmış olsa da, eserlerinde Floransa’ya karşı duyduğu kızgınlık asla bir intikam hırsına dönüşmemiştir.

Dante’nin yaşadığı dönemde, XIII. yüzyılda, sürgün toplumsal bir ceza, bir yıldırma şekli, “diğeri” ile bir mücadele aracı olarak kullanılmaktadır. Sürgün, sadece, şairin yaşadığı o güne özgü değildir, yönetim değişikliklerinde, gücün el değiştirmesinde İtalyan yarımadasında, özellikle de Floransa’da oldukça sık kullanılan bir yöntemdir. Yönetim değişikliği ve güç dengesinin aleyhte değişmesi sonucunda kullanılan sürgün cezası ortaya iki farklı anlayış çıkarır: Sürgünler, ya kendi aralarında toplanıp bir araya gelerek birbirlerine destek olurlar ya da kendileri ile işbirliği yapacaklarına inandıkları Venedik Cumhuriyeti, Toscana Dukalığı, Milano Dukalığı ve Sicilya Devleti gibi diğer İtalyan şehir devletlerinden birine yerleşerek yardım ararlar (Marsh 99).

⁴ *Exul immeritus (lat.):* Haksız sürgün.

Dante Alighieri, diğer sürgünler gibi, başta bu bir araya gelme fikrine yakın olmakla beraber, sonrasında her iki grup insandan da uzaklaşarak, sanatını gerçekleştirebileceği bir yalnızlık içinde kalmayı tercih etmiştir (Marsh 99). Dante, sadece bir şair, bir yazar, sıradan bir edebiyat insanı değildir. Döneminin önde gelen siyaset, kültür ve düşünce adamlarından biridir. Sadece felsefi ve siyasi düşüncelerini anlattığı eserleri “*De Monarchia*” (*Monarşi Üzerine*) ve “*Convivio*”ya bakmak bile Floransalı şairin çok yönlülüğünü anlamak açısından yeterlidir. Bir düşünce adamı olan Dante’de bu nedenle tüm hayatı etkileyen bir olgu olarak “sürgün” sadece edebi eserlerinde değil, diğer düşünsel eserlerinde de kendisine yer bulmuştur. Örneğin, felsefi düşüncelerini dile getirdiği eseri “*Convivio*”da, Dante’nin başına gelen travmatik sürgünü, olayın henüz taze ve şairini hislerinin çok daha kırılgan olması nedeniyle, protest bir tavırla birlikte ağır bir dille eleştirdiği ve kendisini sürgüne gönderenleri adeta suçladığı görülür (Marsh 108). Bu eleştiriler ve dile getirmeler sırasında, yaşadığı dönemin sosyal ve siyasal koşullarını, şehrinin kendisine karşı olan tutumunu ve bununla birlikte hukuksal düzenini de iyi bir şekilde yansıtan sürgün kararından bahseder:

Keşke, evreni yöneten Tanrı için, benim (sürgünüm) cezamin bahanesi hiç var olmamış olsaydı, çok daha mutlu olurdu! Ayrıca, eğer Tanrı istemiş olsaydı, hiç kimse bana karşı bir hata yapmamış olurdu, ne de ben haksız bir şekilde acı/ceza çekerdim, ceza derken, sürgün ve yoksulluktan bahsediyorum. Beni, doğduğum ve yetişkinliğime kadar yaşadığım ve orada yorgun ruhumu dinlendirmeyi ve de hayatımın son demlerini geçirmeyi bütün kalbimle arzu ettiğim şehrimin o tatlı göğsünden uzaklaştırmak Roma’nın kızı, güzeller güzeli ünlü Floransa şehrinin vatandaşlarının hoşuna gittiğinden beri, tıpkı bir dilenci gibi, neredeyse İtalyan dilinin konuşulduğu her bir yerde, kaderin açtığı ve çoğu kez olduğu gibi haksız yere yakıştırılan yarayı istemediğim halde teşhir ederek sürgündeyim. Doğrusu, acı dolu bir yoksulluk ile esen kuru rüzgarın hırpalamalarıyla farklı farklı limanlara sürüklenen yelkensiz ve dümensiz bir gemiydim ben... (De Marco 24).

Görülmektedir ki *Convivio*’da, hırçın ve kızgın bir dille yazar Alighieri. Örneğin, Dante “pena”(acı çekme, ceza), “ingiustamente” (haksızca, haksız olarak), “quasi mendicando” (neredeyse yalvararak, başkalarına el açarak, muhtaç olarak), “la piaga de la fortuna” (kaderin yarası), “liti dal vento secco” (kuru rüzgârın hırpalamaları) ve “la dolorosa povertade” (acı yüklü yoksulluğu), “di gittarmi fuori del suo dolce seno” (beni o tatlı göğsünden dışarı atan) gibi söz öbekleri ile acı dolu

yazgıyı anlatır. Fakat sürgün süresi uzadıkça, J. Brodsky'nin sözünü ettiği, mütevazılık ve sükûnet ağır basar ve nihaî eseri olan “İlahi Komedya”da çok daha farklı bir yaklaşım sergiler: Diğer bir deyişle, olgun bir Dante karşımıza çıkar. Yaşadığı sürgünü evrensel bir dille, tüm insanlığı ilgilendiren bir konu olarak, insanın içinde bulunduğu maddi dünyadan yabancılaştırmasının bir simgesi olarak aktarır (Marsh 108). Bu evrensel yabancılaştırma, hem toplumdan dışlanma, bildiği tanıdığı kültürden koparılacak soyutlanma, hem de kendi kişiliğinden uzaklaşma, diğer bir deyişle, bir nevi kimliklerüstü bir kimlik edinme olarak değerlendirilebilir.⁵

Kendini, diğer sıradan kimliklerden ayıran ve evrensel bir karaktere bürünen şair Dante, kişisel hikâyesini bir Eski Ahit anlatısı olan *Exodus-Mısırdan Çıkış* ile özdeşleştirir (Marsh 108). Eski Ahit ve Musevi kültüründe önemli bir öge olan Musevi *Exodus* mitolojisi de şair için bir benzerlik kaynağıdır. Kendi sürgünü ile Babil sürgünü hikâyelerini birbirlerine benzetir.

O zaman, bizden alınan ve uğruna durmadan gözyaşı döktüğümüz mirasımız (adalet) bize bütünüyle iade edilecek, (adalet er geç tecelli edecek) ve nasıl şimdi Kutsal Kudüs'ün anılarını hatırladıkça Babil Sürgünleri gibi (sürgünde) acı çekiyoruz, o zaman gelip, vatana dönünce ve huzur içinde yaşamaya başlayınca, keyifli bir halde, karışıklıklar şehrinin (Floransa) sefaletini hatırlayacağız (Monti 213).

Bilindiği gibi, hem Hristiyan hem Musevi inancında sürgün, Tanrısal Cennet'e ulaşma yolunda, dünya yaşamında çekilmesi gereken çilelerden biridir (Trone 363). Bu duruma istinaden Dante, sürgünü kendisi için Tanrısal Cennet'e ulaşma yolunda katlanılması gereken bir ızdırap olarak değerlendirir, diğer bir deyişle, bu sürgün durumu bir nevi hac yolculuğudur. *Exodus* anlatısı ile birlikte, Dante'nin sürgün olgusunu anlatırken dayanak noktası olarak faydalandığı diğer bir önemli unsur ise, Katolik Kilisesi'nin “Âdem ve Havva'nın Cennetten Kovuluşu” hakkında benimsediği görüştür. Bu görüşe göre, Âdem ve Havva ebedi cennetten sürgün edilmişlerdir. Bu yaklaşımda, Dante'nin ve belki de tüm bir Ortaçağ'ın Katolik din anlayışını şekillendiren San Tommaso d'Aquino'nun “Âdem ve Havva'nın Cennetten Kovuluşu” hakkındaki görüşleri ve onları *exilium da paradiso*⁶ olarak değerlendirmesi büyük bir önem taşır. Zira San Tommaso d'Aquino, tüm Ortaçağ din anlayışını ve kültürünü şekillendiren kişilerin başında gelmektedir. Bu nedenle

⁵ Bu noktada Dante'nin evrenselliğini hatırlamak hususunda T. S. Eliot'un “*Dante ile Shakespeare dünyayı aralarında paylaşır; bu iki ada eklenebilecek bir üçüncü ad yoktur*” sözünü hatırlamak yeterlidir.

⁶ ***exilium da paradiso (lat.):*** Cennet sürgünü.

d'Aquino *Doctor Angelicus* olarak anılmaktadır. Ayrıca, “*İlahi Komedya*”nın dini referanslarının birçoğu d'Aquino'nun fikirlerine ve görüşlerine dayanmaktadır. Özetle, Dante Alighieri, Ortaçağ döneminin dinsel yoğunluğu ile birlikte, kendi sürgün edilişi ve Hristiyanlık geleneği arasında koşutluklar kurar. Şair, kendi sürgün deneyimini, Hristiyan kültüründe mevcut olan Âdem ve Havva'nın cennet bahçelerinden kovulma hikâyesi ile bağdaştırır (Trone 363). Kendisini bu şekilde bir karşılaştırmanın içerisine sokan Dante, kendi sürgününü de benzer bir şekilde ebedi şehri olan Floransa'dan sürülme olarak tanımlar, yaşadığı bu büyük olaya, bahsedilen bu iki temel dayanak noktasından yola çıkarak dini ve uhrevi bir anlam yükler.

“*Convivio*” dışında Dante'nin sürgün olgusuna geniş yer verdiği diğer önemli bir yazınsal eseri ise şiirlerini içeren “*Rime*” adlı eseridir. Yoğun bir ruhsal deneyimi de beraberinde getiren sürgün edilme deneyimi ve uğradığı haksızlık, Dante'nin “*Te donne mi sono venute al core*” ve “*Amor, da che conviene*” adlı sonelerine de yansır:

Her birinin içinde korku ve acı,
tıpkı sürgün edilmiş ve tükenmiş insan misali,
Herkesin özlemini duyar,
ne erdem ne de güzellik onlara fayda sağlar.
Ve ben, pek çok soylu nefyin ilahi bir sesle,
yakınmalarını ve acı çekişlerini dinlerim,
bana biçilen sürgünü,
bir onur kabul ederim (Alighieri, *Opere* 287, 292).

Bahsedilen önceki eserlerde de görüldüğü üzere, sürgün olgusu, Alighieri için en başta, yakınılan ve şikâyet edilen bir cezayı ifade etmektedir. Nitekim, “*İlahi Komedya*” ile birlikte Dante, bu olguyu artık düz anlamlı bir cezadan, bir vatanından koparılma durumundan çıkarır, alegorik anlamda insanın Tanrı'dan ve kutsal olandan uzak kalması ve Cennet Bahçesi'nden sürgün edilmesi ile benzeştirerek evrensel bir düzeye taşır (De Marco 21). Şunu da belirtmek gerekir ki; Hristiyan inancında sürgün anlatısı Paulus⁷'un mektuplarından itibaren kendisini gösterir. Paulus, sürgünü alegorik bir anlamda, “asıl evimizden uzakta” olma durumu olarak tanımlar, diğer bir deyişle, bu dünyevî yaşantımızda aslında ilahi hayattan, asıl evimiz olan Tanrı katından uzaktayızdır (Hexter 218). Böyle bakıldığında, Ortaçağ din olgusu da Dante'nin yaklaşımını aydınlatma açısından

⁷ **Aziz Paulus:** M.S. I. yüzyılda yaşamış Hristiyan öğretisinin en önemli misyoner ve din adamlarının biridir. Yazmış olduğu mektuplar, Yeni Ahit'te oldukça büyük öneme sahiptir. Paulus'un faaliyetleri, Hz. İsa'nın öğretisinin temel öğeleri olan tok gözlülük, yoksulluk, dürüstlük, ahlâklı, mütevazı ve erdemli olmanın yayılmasını sağlamıştır.

oldukça önemlidir.

Sürgün olgusunun en açık şekilde kendisini gösterdiği Alighieri eseri, şüphesiz “*İlahi Komedyâ*”dır. Ancak, söz konusu eserde “sürgün” olgusunun izlerini sürmeden önce, Dante Alighieri’nin eserdeki sanat anlayışı ve eserin yapısı ile ilgili bilgi vermek yerinde olacaktır. İtalyan ve dünya edebiyatının en önemli şairlerinden biri olan Dante Alighieri, en önemli eseri olarak değerlendirilen “*İlahi Komedyâ*”yı 1307-1321 yılları arasında kaleme alır. Sadece bir şiir olarak nitelendirilemeyecek kadar (z)engin bir içeriğe sahip olan bu eser, aynı zamanda bir tarih ve felsefe kaynağıdır. Dante’nin yaşamış olduğu yüzyılda İtalyan yarımadasında meydana gelen politik, dini ve sosyolojik olayların bir anlatısıdır. Eserin ana konusunu ve temelini, her ne kadar Dante’nin Beatrice’ye olan sonsuz ve ilahi aşkı oluşturur gözükmese de, şairin anlattıkları sıradan bir aşk hikâyesinin çok ötesindedir. Dante’nin Beatrice’ye olan duyguları, saflık ve doğruluk gibi ir gencin ilk aşkının tüm özelliklerini barındırmakla birlikte, bu aşkın dönemin siyasi çekişmelerin, vatan hasretinin, laiklik mücadelesinin etkisi altında geliştiği de unutulmamalıdır; bu yönüyle Dante’nin duymuş olduğu sonsuz sevginin Ortaçağ Batı kültüründe temel bulan sosyolojik etkenleri de oldukça önem kazanmaktadır.

Dante Alighieri için sanatın amacı, görülebilen ve var olan en yüce güzelliğe ulaşmaktır; diğer bir deyişle sanat, en büyük bilgelik olan “varlığın bilgeliği”ne ulaşmak için en iyi yoldur (Auerbach 59). Bu sebeple Dante için güzellik, sanat ve gerçek arasında bir farklılık bulunmaz. Güzel olan sanattır ve sanat gerçekliktir. Diğer bir taraftan ise, tüm bu dünyevî gelişmelere rağmen Dante’nin aşkı bir kadına duyulan bir aşk olmaktan çok, kadının ilahi ruhunda Tanrı’ya duyulan bir aşktır. Kadın dünyevî bir varlık olmaktan ziyade Dante’yi ve dönemin pek çok diğer “*Dolce Stil Nuovo*”⁸ şairini Tanrı’ya ulaştıracak ilahi bir yol olarak görülmektedir. Dünyevî zevklerin ve basit insanî arzuların geçiciliğinin yerini, ilahi olanın sonsuzluğu ve bu ilahi amaç uğruna tüm hayatını feda edebilme anlayışı almıştır. Ancak bu feda etme bir intihar, yaşama bilinçli bir son verme değildir, aksine her şeyi Tanrı yolunda feda etmektir. Bu yolda, Ortaçağ Hristiyan dünyasının ve Dante’nin örnekleyicisi, Hz. İsa’nın “bir lokma bir hırka” olarak adlandırılacak düşünce anlayışına sahip, San Francesco D’Assisi’dir. *Dolce Stil Nuovo* şairleri ve Dante Alighieri için nihai amaç, San Francesco D’Assisi’nin örneğini verdiği şekilde maddi yaşamdan

⁸ *Dolce Stil Nuovo* şairleri için kadın özünde “*donna angelicata*” -meleksi kadın- olarak tanımlanır. Bu düşünce anlayışında aşk, insan ruhunu olgunlaştıran, onu mükemmelliğe ve Tanrıya yönelten bir güç olarak görülmektedir. *Dolce Stil Nuovo* şairleri, Dante ve daha sonraları İtalyan romantikler için kadın, idealleri ve tutkuları temsil etmekle kalmaz, aynı zamanda bu ideallere ulaşmayı sağlayan bir yoldur.

uzaklaşma, diğer bir deyişle, vahdet-i vücud'a ulaşmaktır. Aşk artık bireysel bir duygu değildir, insan hayatının ve de uhrevî hayatın en temel ögesi konumuna yükselmiştir. Beatrice, güzelliği, saflığı ve adaletiyle, Dante'nin felsefeye, diğer bir deyişle, "ilahi hikmet"e verdiği ismin bir sembolü olmuştur (De Sanctis 45). Bu çerçevede Beatrice, Ortaçağ lirik şiiri tarzındaki basit bir aşk değil; teolojik olarak aşktır. Yani Kutsal Ruh ya da yaratıcı nefestir.

"İlahi hikmet", Dante için soyut ve araştırılması gereken sıradan bir kavram değildir; bu kavram Dante için "sapienza", yani felsefe ve bilgelik demektir. Bu bilgelik kavramının temelinde ise dünyevî deneyimler değil, aksine, Tanrı'ya ulaşma yolunda çekilen çileler ön plandadırlar. Bu nedenle, olgunluğa erişen Dante, sürgünü, çekilmesi gereken bir çile ve ilahi hikmete ulaşma yolunda bir basamak olarak değerlendirir. Bilgelik, erdemi de temsil etmektedir, o erdem ki kişiyi Tanrı'ya ulaştırma yolunda içinde yaşanan dünyevî hayatı şekillendirmesi gereken en temel öğedir (De Sanctis 45). Bilgelik, Dante için, müminlerin inançları gibi en derin ahlâkî duygulardan biridir, hayatın tüm yönleriyle anlaşılmasında temel noktadır. Sadece aşk değil, hayatın karşıtı olan ölüm de bilgeliğin bir parçasıdır. Ölüm, bir anlamda, hayatın varlığının onaylanmasıdır. Dünyevî yaşantının bir sonu olduğunun en açık göstergesidir. Bilgeliğin amacı, bu karşıtlıktan yola çıkarak ilahi varlığa giden yolculukta, her kişiye eşlik etmektir. Floransalı şairin sanat ve düşünce dünyasına ilişkin bu bilgilerden sonra, en önemli eseri "*İlahi Komedya*"da sürgünün yankılarını incelemek yerinde olacaktır.

Floransalı şair, kendisi için kaçınılmaz bir yazgı olan sürgünün gelişimini "*İlahi Komedya*"nın Cehennem bölümünden itibaren ilmek ilmek işleyerek anlatır: 10. kanto, Dante'nin sürgün cezasına nasıl maruz kaldığı ile ilgili aydınlatıcı bilgiler içermektedir. Dante, kendi kaderini ölümler dünyasındaki ruhlardan öğrenir, zira Ortaçağ'da geleceği görmek veya kişinin yazgısından haberler vermek sadece ölümlere veya ölüm ile ilişki içinde olduklarına inanılan cadılara ve büyücülere aittir. Bu nedenle, Alighieri'nin "Cehennem"de karşılaştığı yer altı ruhları ona geleceğinden haberler verirler.

ve dedi ki: "Öyle düşmandılar ki,
bana da, atalarıma da, partime de,
iki kez sürmek zorunda kaldım onları."

[...]

"Kovulsalar da, dört bir yandan geri döndüler"
dedim, "hem ilk sürgünden, hem de ikincisinden;
ama sizinkiler aynı sanatı öğrenemediler." (Alighieri, *İlahi* 98)

[...]

“Buralara egemen olan kadının yüzüne
elli kez aydınlık vurmada önce, sen de
bu sanatın ne zor olduğunu öğreneceksin (Alighieri, *İlahi* 100).

Sürgünde geçirdiği uzun yıllar Dante’yi zihinsel ve duygusal olarak daha da olgunlaştırmış ve tevekküle daha çok yönelen şair, kendisine yöneltilen haksız suçlamaların, içinde yaşadığı dünyada olmasa da, ilahi adalet önünde çözüm bulacağını düşünmüştür. Floransalı şair, sürgünde geçirdiği yılları, yaşadığı mutsuzlukları, hayal kırıklıklarını, çektiği çileleri eserine ustalıkla yansıtmayı başarmıştır. Sürgüne ilişkin en önemli bilgiler, “*İlahi Komedy*a”nın “*Cennet*” bölümünde karşımıza çıkar. Örneğin, şair, uğradığı haksızlığı ve çekmiş olduğu onca çileyi sükûnet ile karşılayışını ve beklentisini “*Cennet*”in VI. (139-142) kantosunda şu dizelerle anlatır:

Ne var ki, Raymond yalanlara kandı,
On alıp on iki veren bu doğrucudan
Hesap sormaya kalktı,
O da, yaşlı ve yoksul, çekip gitti,
Yaşamını kapı kapı dilenen bu kişinin yüreğini
Bilseydi eğer dünya, onu şimdi
Övenler daha çok överdi (Alighieri, *İlahi* 590).

Dante, kendisine yapılan haksızlığın er geç anlaşılacağını ve aklanacağını düşünür. Diğer tüm sürgünler gibi, sürgünün ilk yıllarında vatani Floransa’ya geri dönme ümidini yitirmemiştir. Bu ümidini, “*Cennet*”in XXV.(1-9) kantosunda şu şekilde dile getirmiştir:

Yerin de, göğün de desteklediği
Ve yıllardır beni eriten
Kutsal şiir eğer, kendini düşman bilen
Kurtların açtıkları savaşın, kuzu gibi
Uyduğum o güzel ağıldan gitmeme
Neden olan acımasızlığını dize getirebilirse;
Ağarmış saçlarımla, bambaşka bir sesle
Döneceğim oraya, vaftiz kurnamda
Şiir tacı giyeceğim başıma (Alighieri, *İlahi* 735).

Ancak, zamanın geçmesiyle, şhirden şehire dolaşmaya başladığında, ümidi gitgide ümitsizliğe dönüşmüş ve Dante sürgünün ruhsal açıdan yıpratıcı yönüyle karşılaşmaya başlamıştır. Bu geri dönüşü olmayan kesin yazgı ve haksız yargıyla ilgili, Dante, “Cennet”in XVII. kantosunda (46-99) şu satırları yazmaktadır:

Acımasız, sinsî üvey ana yüzünden
 Hyppolytos’un Atina’dan gitmesi gibi,
 senin de gitmen gerekecek Floransa kentinden.
 İstenen bu, özlenen bu şimdiden,
 Böyle düşünenler, İsa’nın her gün satıldığı yerde
 Gerçekleştirecekler bunu çok geçmeden.
 Suç yenilene yüklenecek yine,
 Ama ceza, onu veren gerçeğin
 haklı olduğunu gösterecek (Alighieri, *İlahi* 674- 675).

Bu satırların ardından aynı kantonun devamında şair, edebiyatta bir esinleyici olarak nitelendirilen sürgün kavramının en güzel tanımlarından birini kaleme alır, sürgün olgusunun ruhsal, sosyal ve fiziksel boyutlarının her birini tek ve acılarla dolu bir potada eritir:

En sevdiğin ne varsa hepsini bırakacaksın,
 Bunun, gurbet yayının attığı
 İlk ok olduğunu anlayacaksın.
 Başkasının ekmeğinin ne denli tuzlu,
 Başkasının merdivenlerini çıkmanın
 ne denli zor olduğunu göreceksin (Alighieri, *İlahi* 674- 675).

Nitekim sürgün dönemi, Dante’nin ufkunun genişlemesine, dünya görüşünün farklılaşmasına vesile olmuştur. Floransa özelinde eserler veren bir sanat insanı, sürgün yüzünden, tüm İtalya’ya ve tüm insanlığa eserleri ile yüzyıllarca uzağa dokunabilen büyük bir şaire dönüşmüştür. Zira Floransalı sürgün edilmiş ve acı çeken bir politikacıdan, tüm insanlığın korkularını, sevgilerini, acılarını ve özlemlerini anlatan bir sanatçı olmuştur. Dante’nin oradan oraya sürüklenerek gerçekleştirdiği sürgün yolculuklarını bir siyasi suçlu ve yasa dışı biri olarak yaptığını ve her yerde, hatta dost ülkelerde bile, düşmanlarına karşı tetikte olmak zorunda olduğunu, sürgünün özellikle ilk yıllarını, bir sonraki akşam nerede mola vereceğini, bir sonraki gün hangi masaya misafir olacağını bilmeden geçirdiğini unutmamak gerekir. Nihayetinde, yaşamış olduğu tüm bu zorluklar, şairin ruhunun olgunlaşmasına yardımcı olmuştur.

2. Sonuç

Sürgün deneyimi büyük şair Dante'yi vatanın ve şehrinin sınırları içinde kalması muhtemel sıradan bir edebi figür olmaktan çıkarmış ve onu evrensel bir edebiyat insanı haline getirmiştir (De Marco 25).

Sürgün kararı Dante'nin yalnızca şair yönünü değil, aynı zamanda düşünür yönünü de ortaya çıkarması bakımından oldukça önemlidir. Zira sürgün kararı ile birlikte, Floransa şehrinin politik yapısı göz önüne alındığında, Dante'nin politik düşüncelerle, daha açık bir ifadeyle, politik sorunlara sağlanabilecek çözümlerle ilgilendiği görülür. Floransalı şair, sürgün ile birlikte sadece Floransa özelinde ya da İtalya'da değil, tüm bir insanlık için politik sorunları dizginleyebilecek bir sistem arayışına girmiştir. Bu arayışın sonucunda döneminin koşullarına uygun olarak "*De Monarchia*" (*Monarşi Üzerine*) adlı eseri ortaya çıkarmıştır. Eserinde kendisinin de vatanından kovulmasına neden olan iç savaşları, hizipçiliği, partilerarası mücadeleyi, Papa ve imparator arasında sürüp giden kavgayı önleyebileceğini düşündüğü fikirler öne sürer. Bu durum da göstermektedir ki, Dante için sürgün sadece edebiyat nazarında ilahi bir esinleyici değil, düşünsel ve felsefi bağlamda da bir güdüleyici görevi görmüştür. İtalyan yarımadasında yaptığı tüm ziyaretler sırasında pek çok hüznün verici olaya, politik anlaşmazlıklara, para hırsına, devlet kurumlarındaki yozlaşmaya tanıklık etmiştir. Dante'ye göre bu durumun başlıca nedeni, İtalya'nın bir yol göstericiden yoksun olmasıdır. İşte, şair tüm bu gördüklerini kendi yeteneği ve imgelem dünyası ile yoğurarak, bir yol gösterici olacak eseri "*İlahi Komedya*"ya da ağırlıklı olarak "sürgün" ögesini ustalıkla yansıtmıştır (Viscardi 283). Bu açıdan bakıldığında, sürgün kavramı, Dante'de yadsınamaz bir önem arz etmektedir.

Sonuç olarak, denilebilir ki; Dante Alighieri'nin eserlerinde sürgün olgusu oldukça önemli bir yer tutar. Özellikle de "*İlahi Komedya*"da bariz bir şekilde karşımıza çıkar. Zira sürgün, hem olumsuz olarak bir travmatik öge, hem de olumlu yönüyle esinleyici bir olgudur. Ancak, Dante Alighieri gibi çok yönlü ve çok kültürlü bir şairin, tüm edebi yapıtlarını tek bir ögenin etkisi altında yazdığı düşünülemez. Dante'de sürgün ögesinin daha ziyade travmatik ve tetikleyici bir öge, bir esinleyici güdü olarak değerlendirilmek yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

- Alighieri, Dante. *İlahi Komedyâ*. Çev. Rekin Teksoy. İstanbul: Oğlak, 2011.
- . *La Divina Commedia, Inferno, Purgatorio, Paradiso*. a cura di Umberto Bosco e Giovanni Reggio. Firenze: Le Monier, 1982.
- . *Opere Minori di Dante, Volume Primo*. Torino: UTET-Tipografia Torinese, 1983.
- Auerbach, Erich. *Studi su Dante*. Milano: Feltrinelli, 2012.
- Brodsky, Joseph. *On Grief and Reason: Essays*. New York: Farrar Straus Giroux, 1994.
- Buonaiuti, Alarico. *Dante mostrato al popolo*. Milano: Fratelli Treves Editori, 1921.
- De Marco, Giuseppe. "L'esperienza di Dante exul immeritus quale autobiografia universale." *Annali d'Italianistica* 20 (2002): 21-55.
- De Sanctis, Francesco. *Storia della Letteratura Italiana*. Roma: Grandi Tascabili Newton, 1990.
- Herman, Judith Lewis. *Trauma ve İyileşme, -Şiddetin Sonuçları Ev İçi İstismardan Siyasi Teröre-*. Çev. Tamer Tosun. İstanbul: Literatür, 2007.
- Hexter, Ralph J. "Ovid and the Medieval Exilic Imaginary." *Writing Exile: The Discourse of Displacement in Greco-Roman Antiquity and Beyond*. Ed. Jan Felix Gaertner. Leiden-Boston: Brill, 2007. 209-236.
- Kula, Onur Bilge. "Sürgün Yazını ve Oya Baydar Romanında Bir Motif Olarak 'Sürgün'." *Frankofoni* 20 (2008): 431-451.
- Leonhard, Kurt. *Dante Alighieri*. Çev. Elif Zehra Kandemir ve Mehmet Kandemir. İstanbul: Şule, 2002.
- Luzi, Mario. *Naturalezza del poeta, Saggi critici*. Garzanti, 1995.
- Marsh, David. *The Experience of Exile Described by Italian Writers: From Cicero Through Dante and Machiavelli Down to Carlo Levi*. New York: The Edwin Mellen Press, 2013.
- Monti, Arnaldo. *Le lettere di Dante, Testo, Versione, Commento*. Milano: Hoepli Editore, 1921.
- Öncel, Süheyla. *İtalyan Edebiyatı Tarihi*. Cilt 1. Ankara: İtalyan Kültür Heyeti, 1997.
- Petrocchi, Giorgio. *L'Inferno di Dante*. Milano: BUR-Biblioteca Universale Rizzoli, 1989.

- Raffa, Guy P. "Dante's Poetics of Exile." *Annali d'Italianistica* 20 (2002): 73-89.
- Said, Edward. *Entelektüel, Sürgün, Marjinal, Yabancı*. Çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Ayrıntı, 1995.
- Starn, Randolph. *Contrary Commonwealth: The Theme of Exile in Medieval and Renaissance Italy*. Berkeley: University of California Press, 1982.
- Trone, George, Andrew. "Exile." *Dante Encyclopedia*. Ed. Richard Lansing. London, New York: Routledge, 2010.
- Viscardi, Antonio. *Storia della Letteratura Italiana*. Milano: Nuova Accademia Editrice, 1960.